

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SƏYANƏ MÖVSÜM QIZI BAĞİROVA

İNGİLİS DİLİ VAHİDLƏRİNİN TANINMASINDA
REDUNDANTLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ

10.02.04 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının

AVTOREFERATI

Bakı – 2012

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Alman dilinin fonetikasi, qrammatikasi və tarixi kafedrası nəzdindəki Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponentlər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Fərman Hüsən oğlu Zeynalov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Fərqanə Nurəli qızı Nurəliyeva

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis
filologiyası və Alman filologiyası
kafedraları

Müdafiə __31 03_____ 2012-ci il saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Unvan: AZ 1014, Bakı şəh., Rəşid Behbudov küç., 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2012-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Dil və gerçəkliyin qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılması müasir dilçiliyin vacib məsələlərindəndir. Məlumdur ki, sözlər situasiyasını tam əks etdirə bilmir, yəni o, təsvir olunan gerçəklik kəsiyinin bütün elementlərini özündə cəmləşdirmək iqtidarında deyildir. Ünsiyyət prosesində sözlərdə konkret danışmaq məqamı üçün vacib olan elementlərin yalnız bir qismi reallaşır, digər elementlər isə buraxıla bilər. Lakin sözlərin üst qatında əks olunan elementlərin seçimi dildaxili qanunlara tabedir. Məsələn, /Dostum ikinci gün Londona uçdu/ cümləsində danışan dinləyicinin şüurunda yalnız bir neçə məqamı fəallaşdırır: dostunun “uçmaqla” uçuşunu (baxmayaraq ki, sözlərdə “uçmaq” sözü işlədilməmişdir, lakin təcrübədən bu bizə çox yaxşı bəllidir), buraya həmçinin bilet almaq, hava limanına gəlmək və s. daxildir; bu cümlədə həftə sözü də işlədilməmişdir (çünki ikinci gün özlüyündə həftə anlayışına daxildir). Nümunədən gördüyümüz kimi, sözlərin üst qatında alt qatda gizlənən elementlər birin birə nisbətində öz əksini tapmamışdır. Lakin sözlərin üst qatdakı elementlərin danışmaq məqamında seçimi konkret dilin qaydaları ilə tənzimlənir. Sözlər və danışmaq məqamı arasındakı uyğunsuzluq özünü semantik qənaət, yəni sözlərin üst qatında alt qatdakı elementlərdən hər hansı birinin olmaması, və əksinə, semantik izafilik, sözlərin alt qatının bir elementinin üst qatda bir neçə element vasitəsilə ifadə olunmasında göstərir. Dil strukturunun üst qatdakı izafilik informasiyanın itkisiz çatdırılmasına yardımçı olur.

İzafilik ingilis dilində “redundancy” /riˈdʌndənsi/ adlanır. “Dilçilik ensiklopediyası”nda izafilik belə şərh edilir: “İzafilik elə informasiyadır ki, ünsiyyət maneəsiz həyata keçərkən həmin o informasiya olmasa ünsiyyət pozulmaz”.¹

İzafilik adətən maneələr (səs-küy) və işarə bolluğu ilə müşayiət olunur. İşarələr bolluğuna rəğmən dil özünün ünsiyyət funksiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirir. Bunu sübut etmək üçün ingilis dilindən /He works at the university/ /hiˈwɜːks ət 1əː juːniˈvɜːsiti/ sözlərinə nəzər yetirək. Sözlərdə III şəxs formal olaraq iki dəfə təkrarlanıb: /he, -s/.

A.Martine izafiliyin, istənilən sözlərin birinci və ikinci üzvlənmə vəhidlərində praktiki olaraq iştirak etdiyini və ünsiyyət üçün ciddi əhəmiyyət daşımadığını xüsusi qeyd edir. Lakin fikir mübadiləsinin baş verdiyi şəraitə nəzərə alsaq, görərik ki, izafilik, sadəcə ünsiyyətin səmərəliliyini artıran

¹ F.Y.Veysəlli. Dilçilik ensiklopediyası: 2 cildə, I c. Bakı: Mütərcim, 2006, s. 273

vacib amildir. “İzafilik ilk baxışdan tələffüz enerjisinin səmərəsiz itkisi kimi görünə bilər, ancaq o, daha çox əqli enerji sərfinin azaldılmasıdır”.¹ A.Martine izafiliyin əsas funksiyasını küylə mübarizədə, maneələrə rəğmən məlumatın düzgün qəbul edilməsini təmin etməkdə görür. H.qlison isə izafiliyi dilin qüsuru, çatışmazlığı deyil, əksinə, dilin fəaliyyət göstərə bilməsinin ən mühüm xüsusiyyəti kimi dəyərləndirir.² Y.M.Lotmanın “dil özünü təhriflərdən izafiliklə, semantik davamlılığın tükənməz ehtiyatı ilə sığortalayır”³ deməsi, zənnimizcə, daha keçərlidir. N.B.Meçkovskaya görə, “bütün təbii dillərə informasiyanın ötürülməsində izafilik xasdır”,... o, “universal dil hadisəsidir, danışq aktında küyə qarşı dayanır və bununla da informasiyanın ötürülməsində dilin etibarlılığını artırır”.⁴

Qeyd edək ki, dilçilikdə izafiliyin fəaliyyət mexanizmi, qənaət və izafilik antinomiyaşının mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələri yetərinçə tədqiq edilməmişdir. Sistemin qənaətə və nizamlığa can atması simmetriya ilə bağlıdırsa, izafilik asimmetriyanın təzahürü kimi dəyərləndirilə bilər. İzafilik və onunla bağlı problemlərin öyrənilməsi dilin mahiyyətinin açılmasında mühüm rol oynaya bilər. Azərbaycan dilçiliyində izafiliklə bağlı nə müqayisəli, nə də müəyyən bir dil materialı əsasında tədqiqat işləri aparılmamışdır. Halbuki, germanistika və rusistikada müxtəlif dil materialları (ingilis, rus və s.) əsasında bu yöndə xeyli tədqiqat aparılmışdır. Bu dissertasiya işi Azərbaycanda ingilis dili materialı əsasında izafiliyin araşdırılmasına yönəlmiş ilk tədqiqatdır. Mövcud boşluğu doldurmaq cəhdindən yaranan tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycan auditoriyası üçün faydalı ola bilər. Azərbaycanda ilk dəfə belə bir mövzuya müraciət edilməsi dissertasiya işinin aktuallığı kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatın obyektini ingilis dilində canlı danışq aktı (mətn) və həmin mətndə reallaşmış seqment vasitələrin izafilik dərəcəsinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti danışq aktında izafiliyin ifadə vasitələrinin reallaşmasının ümumi cəhətlərinin sistemləşdirilərək ümumiləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ingilis dili vahidlərinin tanınmasında izafiliyin əhəmiyyətini öyrənmək məqsədilə

¹ Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях. М.: Наука, 1960, с. 83

² Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. М.: Изд-во ЛКИ, 1959, с. 368

³ Лотман Ю.М. Структура художественного текста. М.: Наука, 1970, с. 34

⁴ Мечковская Н.Б. Семиотика. Язык, Природа. Культура. М.: Академия, 2004, с. 212-214

danışıq aktında (mətnə) seqment vahidlərin reallaşmasında səciyyəvi xüsusiyyətləri müəyyən etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın qarşısında duran əsas *vəzifələr* aşağıdakılardır:

- işin nəzəri istiqamətini mövcud nəzəriyyələrə istinadən əsaslandırmaq;
- tədqiqatda söykənək edilmiş nəzəri müddəaları öyrənmək üçün dil materialını seçmək;
- dil materialının təhlili üçün xüsusi qaydalar tərtib etmək;
- dil materialı əsasında ingilis dilində seqment vahidlərin izafiliyini fonoloji, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə müəyyənləşdirmək;
- dil materialının təhlilinin nəticələrinin müqayisəsi əsasında izafiliyin dilin səviyyələri üzrə dərəcəsini təyin etmək;
- tədqiqatın nəticələrini ümumiləşdirərək dilin seqment vahidlərinin izafilik perspektivlərini təyin etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İngilis dilindən geniş həcmli dil materialının eksperimentə cəlb olunması və ondan alınan nəticələr əsasında cümlələrin struktur və semantik qatlarında izafilik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi tədqiqatın elmi yeniliyi hesab edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Dissertasiyada dilin fonoloji, morfoloji, sintaktik səviyyələrində izafiliyin təzahür formalarının tədqiq olunması onun nəzəri əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Bu tədqiqat işi eyni zamanda ingilis dilində izafiliyin təzahür formaları və kəmiyyətilə bağlı nəzəri fikirlərin inkişafına təkan verə bilər. İşdə ingilis dilində ünsiyyət prosesinin səmərəliliyini təmin edən izafilik hadisəsinin əhəmiyyəti araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. İzafilik probleminin işlənilməsi xarici dilin tədrisinin səmərəliliyini artırma və danışıq aktının avtomatik dərkinə müsbət təsir göstərə bilər.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın əsas metodunu psixolinqvistik eksperiment təşkil edir. Bundan başqa, dissertasiyada təsvir, müqayisə metodları ilə yanaşı, nəticələrin hesablanmasında statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiyada müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- “qənaət” və “izafilik” dixotomiyasının araşdırılmasına dair nəzəri mənbələrin təhlil edilməsi və ümumiləşdirilməsi;
- məlumatın izafiliyi danışıqda informasiyanın ötürülməsinin əsas üsullarından biri olması;
- izafiliyin əlverişsiz ünsiyyət şəraitində məlumatın informativliyinin etibarlılığını şərtləndirən əsas amili olması;

-seqment vahidlərin izafiliyi dil sisteminin danışıq aktında reallaşmasının əsas xüsusiyyəti olması;

-izafiliyin formal və funksional parametrlərinin dilin universal və ilkin xüsusiyyəti olması;

Dissertasiyanın aprobasiyası. İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Alman dilinin fonetikasi, qrammatikası və tarixi kafedrası nəzdindəki Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri kafedranın iclaslarında və çap olunmuş 7 məqalədə geniş şərh olunmuşdur. Mövzu ilə bağlı ADU-da “Mədəniyyətlərarası dia-loq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər” III Beynəlxalq elmi konfransda və M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetində “Актуальные вопросы теории и практики филологических исследований” adlı Beynəlxalq elmi-praktik konfransda məruzə edilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın *Giriş* hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, işin məqsəd və vəzifələri, onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim edilən əsas müddəaları, dissertasiyanın aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

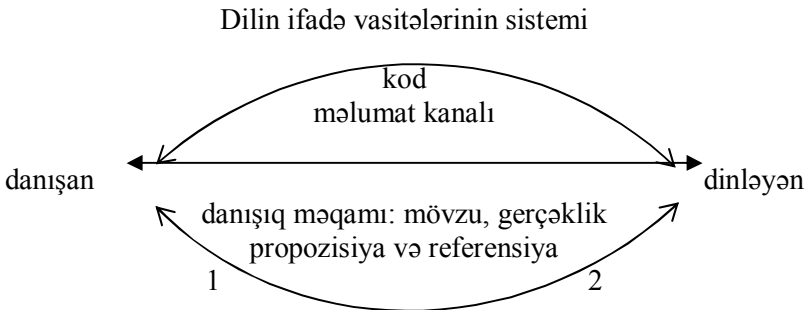
İşin “*Müasir dilçilikdə redundantlıq probleminin qoyuluşuna dair*” adlı I fəsil problemin tədqiq tarixinə həsr olunmuşdur.

Bu fəsildə izafilik struktur və funksional dilçiliyin problemi baxımından araşdırılır, dilçilikdə izafiliyin qoyuluşu tədqiq edilir.

İlk baxışdan adi görünən danışıq aktı bir sıra amillərin qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsidir. F.Veysəlliyyə görə, “ünsiyyət mürəkkəb bir prosesdir, ...ünsiyyətin modeli ilə biz danışıq kimi çoxşaxəli bir prosesi əyaniləşdirmiş oluruq. Ünsiyyətin modeli dedikdə danışma-dinləmə-dərketmə prosesinin necə keçdiyini başa düşürük”.¹ Müəllifə görə, dil ünsiyyət vasitəsi kimi ona görə fəaliyyət göstərir ki, dil vahidləri insanlar tərəfindən reallaşır, kodlaşdırılır və insanlar tərəfindən qəbul edilir, yəni dekodlaşdırılır.² Fikrimizi əyaniləşdirmək üçün hələ ötən əsrin 90-cı illərində F.Veysəllinin işləyib hazırladığı ünsiyyət modelinə müraciət edək.

¹ F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı: Maarif, 1993, s. 94

² Yəni orada, s. 94

Ünsiyyət prosesinə belə yanaşma ötən əsrin 50-ci illərində kibernetikanın inkişafından qaynaqlanır. Ünsiyyət prosesinə informasiya nəzəriyyəsi işıqdan yanaşmaq göstərir ki, hər bir kanala müəyyən ötürücülük qabiliyyəti məxsusdur və o, nəzərdə tutulan informasiyadan artığını ötürmək gücündə deyildir. Ünsiyyət prosesində bəzi səbəblərdən məlumat 1 heç də məlumat 2-yə uyğun gəlmir. Danışanın əsas niyyəti ünsiyyət prosesində dinləyən tərəfindən onun adekvat qaydada başa düşülməsindən ibarətdir. İnformasiya nəzəriyyəsində məlumat 2-nin məlumat 1-ə uyğunluq dərəcəsi onun etibarlılığı adlandırılır. Bu zaman səmərəlilik artdıqca etibarlılıq azalır və ya əksinə, etibarlılıq yüksəldikcə səmərəlilik azalır. “Qənaət və izafiliyin vəhdəti və çarpışması dil strukturu və danışıq fəaliyyətində bir çox məsələlərin həllində mühüm əhəmiyyət daşıyır”.¹

İnformasiyanın ötürülməsinin etibarlılığını artıran əsas amilləri N.B.Meçkovskaya aşağıdakı kimi ümumiləşdirir: “Ötürülən informasiyanın maneədən müdafiəsi, küydən müdafiə informasiyanın kodlaşdırılmasının izafiliklə təmin edilməsi; informasiyanın ötürülməsinin etibarlılığı danışanın göndərdiyi informasiyanın qəbulunda sapmanın olmaması və ya onun minimum həddə olması”.²

İzafilik təbii dilin sabitlik və davamlılıq qüdrətini artıran mühüm xüsusiyyətdir. Məlumatda dil vasitələrinin izafiliyi əlverişsiz ünsiyyət şəraitində informasiyanın ötürülməsinə yardım edir. O, qənaət amilinə yönümlü əks qüvvədir və məhz onun sayəsində dil monosillabik tənəzzülə uğramır. A.Martine “dil daima iki cür qüvvələrin qarşılıqlı təsirinə məruz qalır: bir tərəfdən, o dəyişir, çünki dil daşıyıcılarının müxtəlif fikir və hisləri ifadə

¹ F.Y.Veysəlli. Dilçilik ensiklopediyası: 2 cildə, I c. Bakı: Mütərcim, 2006, s. 350

² Мечковская Н.Б. Семиотика. Язык, Природа. Культура. М.: Академия, 2004, s. 211-212

etmək ehtiyacı durmadan artır və mürəkkəbləşir, digər tərəfdən, dil dəyişmir, çünki həmin insanların inersiyası özünü bürüzə verir ki, bu da linqvistik ifadə vasitələrinin ümumi məhdudiyətinə gətirib çıxardı”ğını, və “dil davranışı”nın az qüvvə sərfi və qənaət prinsipilə tənzimləndiyini”¹ qeyd edir.

Y.S.Maslov qeyd edir ki, “dil strukturu özünün prinsiplial qənaətçiliylə yanaşı bəzən “israfçılığa” yol verir, yəni bir məlumat daxilində eyni bir mənə bir neçə dəfə ifadə olunur. Məsələn, ingilis dilində /She gives her book to her mother/ /3i: `gıvz hə `buk tə hə `m0ləf/ cümləsində 3-cü şəxs 2 dəfə, /she/ şəxs əvəzliyi və /s/ şəkilçisiylə, qadın cinsi isə 3 dəfə, /she / sözü, 2 dəfə /her/ ifadə olunub. İzafilik “dilin ayağına” qüsur kimi yazıla bilməz, çünki o, davamlılıq yaradır və maneələrə baxmayaraq məlumatın düzgün qəbuluna imkan verir.”² L.R.Zinderə görə, “danışıqın düzgün dərkə təkə rabbitənin keyfiyyətindən yox, həm də məlumata xas olan izafilikdən asılı”dır.³

Amerikan dilçiləri də, izafiliyi lazımsız və gərəksiz bir şey kimi şərh etmirlər. Dil izafiliyə malik olmasaydı, o, yalnız ideal mühitdə və tam tələffüz üslubunda fəaliyyət göstərə bilərdi. İzafilik əlverişsiz şəraitdə dil mexanizminin işini təmin edən özünəməxsus vasitədir. H.qlison yazır ki, “reallaşmamış ötürücülük qabiliyyəti bizim siqnalı təkrar etməyimizin nəticəsi kimi ortaya çıxdıqda onu izafilik kimi dəyərləndirmək olar”.⁴ O, izafiliyi dilə xas məhdudiyətlərlə əlaqələndirir və danışıqda onu törədən əsas mənbələri göstərir: fonemin işlənmə tezliyindəki və fonem ardıcılıqlarındakı fərqlər; potensial baxımdan mümkün morfemlərin işlədilməməsi; morfem işlənmə tezliyindəki fərqlər; morfem ardıcılıqlarındakı məhdudiyətlər; deyilə bilənin semantik məhdudiyəti. İzafiliyin tam aradan qaldırılması dil strukturunun məhv edilməsi hesabına baş verə bilər və kod özlüyündə büsbütün dağıla bilər.⁵

Dilçilikdə adətən mütləq və funksional izafiliklərdən bəhs olunur. Mütləq izafilik həm sistemə, həm də danışığa aiddir. Funksional izafilik heç də həmişə özünü hər iki səviyyədə göstərmir, o, danışanın məqsəd və niyyətindən asılıdır. Mütləq izafilik informasiyanın sıfıra bərabər olması deməkdir. İzafiliyin artması istiqamətində hərəkət etsək, demək olar ki, yüksək izafilik

¹ Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях. М.: Наука, 1960, с. 83

² Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М.: Высшая школа, 1987, с. 32

³ Зиндер Л.Р. Общая фонетика. М.: Высшая школа, 1979, с. 58

⁴ Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. М.: Изд-во ЛКИ, 1959, с. 366-372

⁵ Yenə orada, s. 366-372

məlumatın məgzini başa düşməyi çətinləşdirər, çünki o, əhəmiyyətsiz və ya cüzi əhəmiyyətli faktlar arasında itib batır. Funksional izafilik dilin əsas funksiyasının – ünsiyyət funksiyasının mükəmməl icrası üçün vacibdir. Demək, funksional izafilik yalnız danışıqda təcəssüm tapır, amma sistemə aid deyil.

Dissertasiyanın “*İngilis dilində redundantlığın göstəriciləri*” adlı II fəslində ingilis dilində redundantlığın fonoloji, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə təzahürü tədqiq edilir.

Əvvəlcə dilin fonoloji səviyyəsinə tətbiq olunan relevantlıq və redundantlıq dil hadisəsi sonradan onun digər səviyyələrinə də eyni uğurla tətbiq edilmişdir. Məsələn, ingilis dilində samitlərdə dodaqlanma birmənalı şəkildə arxa sıra saitlərindən xəbər verir ki, bu da paradiqmatik izafilik deməkdir. Fonoloji sistemdə digər fonemlə qarşılaşma yaratmayan, incə və qalın saitin işlənməsindən asılı olan əlamətə malik ola bilər. Bu zaman o əlamət izafi (inteqral) əlamət sayılır. /l/ foneminin yumşaq və sərt tələffüzü belə əlamətdir.

N.S.Trubeskoya görə, “söz və morfemin fərqləndirilməsində iştirak edən əlamət relevant, belə xüsusiyyətlərə malik olmayanlar isə qeyri-relevant əlamətlərdir”.¹ İngilis dilindəki /g/ fonemi üçün aşağıdakı əlamətlər fonoloji baxımdan relevant sayıla bilər: dilin kürəyi ilə damaq arasında damaq pərdəsinin qalxması nəticəsində tam kipləşmənin yaranması, dilin əzələ gərginliyinin azalması və kipləşmənin nəfəssiz partlayışa keçməsi. Ancaq dodaqların və dilin ön hissəsinin vəziyyəti fonoloji baxımdan qeyri-relevantdır.

K.Çerrinin nəzərində izafiliyin tətbiqinin ən bəsit yolu siqnalın təkrarlanmasıdır. Qısaca desək, qaydaların çoxluğundan yaranan və bütün qeyri-müəyyənlik faktorlarının əksinə əlaqənin saxlanılmasına yardım edən izafilik dilin, kod və işarələr sisteminin xüsusiyyətidir. Onun qənaətcə, insan dilinin inkişafında xeyli izafi qaydalar yaranmışdır ki, onların bəzilərinin pozulması ciddi nəticələrə səbəb ola bilmir.²

Müəyyən dildə iki elementin yanaşı işlənməsi daimi xarakter daşıyır, məsələn, ingilis dilində /ŋ/-dan sonra /ə/ saiti gəlir və ya ingilis dilində /p/, /t/, /k/ samitləri söz başında vurğulu saitdən əvvəl nəfəsli tələffüz olunurlar.

Dil dəyişmələrinin mahiyyətinə varmaq üçün ünsiyyətə xələl gəlmədən bir elementin digərilə əvəzlənməsini təmin edən kontekstlərin olması vacib

¹ Trubeskoy N.S.Fonologiyanın əsasları/ Alman dilindən tərcüməsi, qeydlər və “Son söz” fil.e.d., prof. F.Y.Veysəlli. Bakı: Mütərcim, 2001, s. 46-47

² Черри К. Человек и информация (критика и обзор). Перевод с английского языка В.И.Кули и В.Я.Фридмана. М.: Связь, 1972, s. 41

şərtidir. Bütün fonemlərdə əsas (fərqləndirici) əlamətlərlə yanaşı, inteqral əlamətlər vardır. Məsələn, ingilis dilində kipləşən-partlayışlı və novlu samitlər dodaq saitləri qarşısında dodaqlanan variantda tələffüz olunur. Məsələn, /p^ovt^h/, /t^ou:l/, /k^oʊd/ və s.

Dil vahidləri birləşmə zamanı da irrelevant əlamətlər qazana bilər, lakin kontekstlə bağlı əlamətlər təkcə özləri haqqında yox, həm də öz əhatələri haqqında informasiya verirlər. İngilis dilində kar, kipləşən-partlayışlı samitlər söz başında güclü nəfəsləşməyə məruz qalırlar. Lakin ingilis dilinin fonoloji sistemində samitlərin nəfəslilik/qeyri-nəfəslilik əlamət üzrə qarşılaşması mövcud deyildir. İngilis dilində nəfəslilik relevant deyildir və buna görə də o, izafidir. Lakin o, sözün başlanğıcı haqqında signal verir ki, bu da danışmaq məqamında müəyyən əngəllərin (küy) olduğu hallarda faydalıdır.

İngilis dilində morfoloji səviyyədə də izafilik vardır: “İngilis dilində izafi elementlərin təhlili struktur artıqlığı özündə ehtiva edən xeyli törəmə qrupların mövcudluğunu sübut edir”.¹ O, əsas diqqəti ingilis dilində şəkilçi izafiliyinə, yəni normativ dil nöqtəyi-nəzərdən yetərli olan vahidə şəkilçidublikatın birləşdiyi hallara yönəldir. İstənilən əlavə şərhin əsas səbəbi dil vahidinin məzmununun lazımcına dəyərləndirilməməsidir. Məsələn, ingilis dilində isimlərdə cəm formasının əmələ gəlməsində “snakes” /snakeses, socks/ “sockses”; sifətlərdə isə müqayisə dərəcəsi formalarının əmələ gəlməsində “lesser” əvəzinə “less” və s., və i.a. izafilikdən xəbər verir.

İzafilik dinləyənlə məlumatın ötürülməsi prosesində növbəti elementlərin peyda olmasını müəyyən dərəcədə sezməyə imkan verir ki, bu da sözlü ünsiyyəti yetərinə etibarlı edir. Məsələn, /I found myself in the mountains and in the dark// /a9 faund `ma9self 9n 17 `maunt9n 7nd 9n 17 da:k// (Birdə gördüm qaranlıqda dağın başındayam) cümləsində semantik reduplikasiya müəyyən semantik ümumilik yaradır, bundan başqa “əlavə informasiya yaranır”. Semantik ümumiliyi şərti olaraq “gözlənilməzlik”, “həyəcan” kimi adlandıra bilərik, halbuki, əlavə informasiya aşağıdakılardan ibarətdir: müəllifin təsvir olunan hadisəyə münasibətini bilirik, baxmayaraq ki, bu münasibətin ifadəsi üçün ifadə planının heç bir elementi işlənməyib. Aydındır ki, /in the dark/ tərkibini /in the mountains/ tərkibindən əvvəl demək çox cüzidir. Bu əlavə semantik planın yaranmasının əsas səbəblərindən biridir.

¹ Скрёбнева Т.Г. Избыточная аффиксация как субколлоквиальное средство усиления в английском языке / Теория и практика лингвистического описания разговорной речи. Нижний Новгород: 1994, с. 140

Beləliklə, biz aşağıdakı qanunauyğunluqları qeyd edə bilərik: - semantik oxşarlıq vahidlərə təcrid olmuş vəziyyətdə də məxsusdursa, onda eyni sözlərdə semantik reduplikasiya çərçivəsində dil vahidlərinin müştərək işlədilməsi ikinci plana keçir. Bunu aşağıdakı misaldan da görmək mümkündür: /She has never lived in England and she's got no old friends or cronies and of course she has a lot of time on her hands// /3i:h7z `nev7^r 19vd 9n `92gl5nd 7nd 3i:z h7z g6t no- ould frendz 6: kro-niz 7nd 7v k6:z 3i: h7z 7 l6t 7v ta9m on h7· h5ndz// (O, heç vaxt İngiltərədə yaşamayıb və onun nə köhnə dostu, nə də ürək dostu var, və əlbəttə onun çox vaxtı var).

Mənaca yaxın olan isimlərdə sözlərin üst-üstə düşən hissələri (dost) semioloji qarşılaşma yaradan /dost/-/ürək dostu/ qarşılaşmasında fərqlənən hissələri qədər linqvistik əhəmiyyət kəsb etmir. Sözlərin leksik mənasının konseptual izafilik məfhumu kontekstin əlverişsiz şəraitdə ünsiyyətin etibarlılığını təmin edən xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Ünsiyyət müəyyən dərəcədə izafiliyi nəzərdə tutur, bununla belə “dilin hərəkət tərzii az qüvvə sərf etmək prinsipilə tənzimlənir”.¹ İzafiliyin dinləyici prizmasından şərhii belədir: “...məlumatın dinləyiciyə məlum olan hissəsi izafidir. Eşitmə şəraiti pisləşdikcə informasiyanın qəbulunda izafiliyin çəkisi artır. ...məlumatın əlverişli şəraitdə eyniləşdirilməsi və yaxud dekodlaşdırılması üçün əhəmiyyətsiz olan hissələri izafidir”.²

Sintaktik məhdudiyyətlər sistemə müəyyən struktur verir və sistemin fəaliyyətini əvvəlcədən müəyyənləşdirməyə imkan verən bəzi uyğunluqları təyin edir. Sintaktik məhdudiyyətlər konkret situasiyada, yaxud danışıqın və mətnin müəyyən yerində nəyinsə deyilə və ya yazıla biləcəyini əvvəlcədən təxmin etməyi təmin edir. Mənbələrdə o da göstərilir ki, dilə xas olan sintaktik məhdudiyyətlər ona izafilik gətirir. İngilis dilindəki /They gave me 10 books// cümləsində /they/ sözü /ten/ və /books/ söz formalarının həm qrammatik, həm də semantik differensial əlamətlərini tam təkrar edir. Qrammatik təkrar kəmiyyətə görə uzlaşmada, semantik təkrar isə /they/ sözünün cəmdə olduğunu bildirməsindədir. Sözdə semantik və qrammatik funksiyalar kəşiişir. Lakin bu əsasla cümlədəki /ten/ sözünü buraxsaq yəni /They gave me books// (Onlar mənə kitablar verdilər) desək onda sadəcə olaraq kəmiyyətin miqdarı bəlli olmur.

Bu və ya digər semin təkrar edilməsi qrammatik səbəblərdən irəli gəlir. Məsələn, /A row of peasants stood watching the train, and one woman

¹ Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. ЛГПИ им. А.И.Герцена. Л.: Наука, 1973, s. 176

² Yənə orada, s. 176

suckled child// /7 `rou 7v `pez7nts `stu:d `wot392 17 `tre9n 7nd `w0n `wum7n `s0kld `t3a9ld// (Bir sıra kəndli dayanıb qatara baxırdı, və bir qadın öz uşağını əmizdirirdi) cümləsində /child/ sözü semantik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb etmir, çünki o, /suckle/ felinin semantik strukturunda öz əksini tapmışdır. Lakin /child/ sözünün buraxılması da mümkünsüzdür, çünki, belə buraxılma qrammatik baxımdan qeyri-bitkinliyə gətirə bilər, baxmayaraq ki, sırf semantik baxımdan ciddi qüsura səbəb olmur. Qeyd etdiyimiz kimi, danışmaq aktında ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq iki əks meyil – kompressiya və izafilik fəaliyyət göstərir. Bunlardan birincisi ifadənin natamamlığı, ikincisi isə danışığın spontanlığı ilə bağlıdır.

İzafi elementlərə ilk növbədə “time killers” adlanan semantik yükü olmayan /well/ (yaxşı) /I mean, you see// (Mən demək istəyirəm ki, sən başa düşürsən) sözlərini aid etmək lazımdır. Buraya həm də adi danışmada rast gəlinən iqiqat təkrarları /don't give me riddles/ (mənə heç bir tapmaca vermə), /don't bring discussion of politics/ (siyasi müzakirə gətirmə), əmr cümlələrində şəxs əvəzliliklərinin işlənməsini /Don't you call mother's name// (sən, ananın adını çağırma), /She's had a hard life// (onun çətin həyatı olub), /Don't you forget it// (bunu unutma), həmçinin /you/ əvəzliyinin qaba formada işlənməsini /You, come here!// (Sən, gəl buraya!) və yaxud /Come here, you!// (Gəl buraya, sən!) daxil etmək olar. Sintaksisdə əməliyyat yaddaşının imkanları söyləmin sintaktik strukturunda “tabelilik ağacı”nın orta “dərini”ni və “enini” məhdudlaşdırır.

İzafilik təkcə sözdə deyil, həm də yuxarı yarusun vahidlərində (cümlə, mətn) özünü göstərir. Məsələn, /Britaniyanın baş naziri Q.Braun/ Amerika-ya konfransda iştirak etmək üçün getdi//. Burada /Britaniyanın baş naziri/ və /Q.Braun/ eyni şəxslərdir. Söyləmədə onlardan biri səmərəliliyi artırmaq məqsədilə işlədilmişdir. Cümləni belə demək olar: /Britaniyanın baş naziri yola düşdü// və ya /Q.Braun ABŞ-a yola düşdü//.

Dissertasiyanın “*İngilis dili vahidlərinin tanınmasında redundant əlamətlərinin rolu*” adlı III fəslində ingilis dili vahidlərinin tanınmasında redundant əlamətlərin rolu tədqiq edilmişdir. Bu fəsildə geniş həcmli dil materialı eksperimental təhlilə cəlb edilmiş və tədqiq edilmişdir.

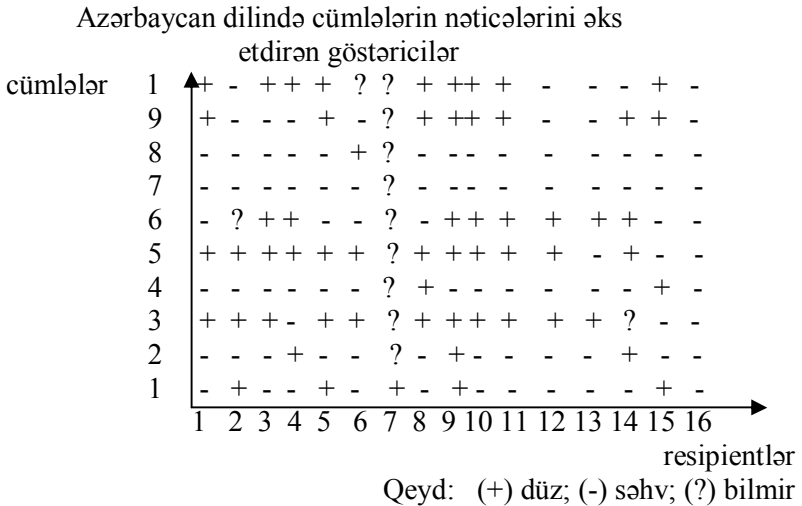
İzafiliyi eksperiment vasitəsilə öyrənməyin uğurlu yolu elementləri mətdən uzaqlaşdırmaq və buraxılan elementlərin bərpasında dil daşıyıcılarının davranışını təhlil etməkdir. Seqment vasitələrin izafiliyini təyin etmək üçün 3 mərhələli eksperiment aparılmışdır. I mərhələdə resipientlərə Azərbaycan dili materialında izafiliyin qrammatik və semantik dərəcəsinə müəy-

yən etmək, II mərhələdə ingilis dilindəki materialda həmin əməliyyatı aparmaq təklif edilmişdir. III mərhələdə onlardan leksemləri necə başa düşmələrini şərh etmək tələb edilmişdir.

Eksperimentdə ingilis dili fakültəsində oxuyan tələbələrin qarşısına (ADU-nun III-IV kurs tələbələri və BSU-nun I kurs tələbələri - Azərbaycan dilinin daşıyıcılarıdır) dil materialında izafiliyi müəyyən etmək vəzifəsi qoyulmuşdur. Dil materialı xüsusi vərəqlərdə tələbələrə paylanmışdır. İlk mərhələdə onlara bir-birinə yardım etməyə imkan verilməmişdir. Eksperimentin nəticələrini ümumiləşdirərkən onlara fikir mübadiləsi aparmağa imkan verilməmişdir. Anketlərdəki hər üç bəndə 10 cümlə daxil edilmişdir. Eksperimentin aparılmasında və şərhində F.Veysəllinin təklif etdiyi metod əsas götürülmüşdür.

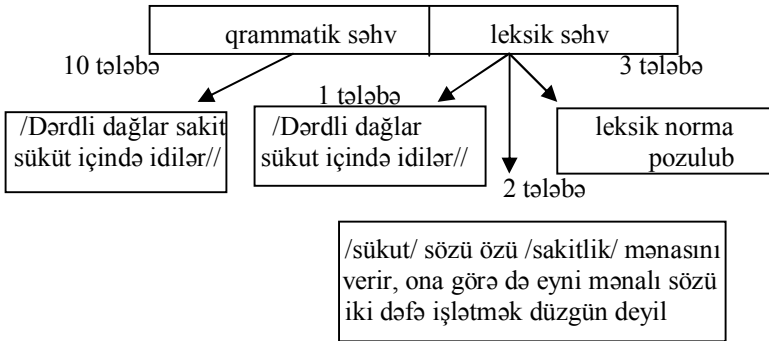
Azərbaycan dilindəki cümlələr də “izafi” elementlərsiz təqdim edilmişdir. Təhlilin nəticələri əsasında tərtib olunmuş qrafikə nəzər yetirək (bax: qrafik 3.1).

Qrafik 3.1

Birinci cümlənin semantik strukturunda səhv vardır. Tələbələr cümlədəki bu səhvi asanlıqla təyin etmişlər. /Dərdli dağlar sakit süküt içində idilər// cümləsində qrammatik və leksik səhvləri resipientlərin tapa biləcəklərinə ümid edirdik. Onlardan 3-ü təqdim olunan variantı düz kimi qəbul etmiş, 12-i isə cümlənin səhv olduğunu, 1-i isə fikir bildirməmişdir. Yalnız 3-ü leksik və qrammatik izafilikləri düzgün göstərmişdir (bax: qrafik 3.1).

Cümlənin tələbələr tərəfindən dəyərləndirilməsi

/1958-ci ildə anadan olmuş bu şəxsiyyət yüzlərlə elmi işin müəllifidir// cümləsində 1958-ci ildə anadan olmuş şəxsin kimliyi dəqiq ifadə edilməmişdir. Resipientlərdən 1-i cavab verməyib, 3-ü cümləni səhv, 11 tələbə isə onu düz kimi qəbul edib. 1 tələbə cümlədəki bu incəliyi duya bilməmiş, 2 tələbə isə səhvi məhz “olmuş” əvəzinə “olan”-a və “işin” əvəzinə “işlərin”-ə dəyişilməsində görüb. /Onlar toya gəlməyə söz vermişdilər, amma gəlmədi// cümləsinə tələbələrədən 13-ü səhv, 3-ü düz kimi yanaşmış, 1-i isə fikir bildirməmişdir. Resipientlər cümlələrin qrammatik strukturundakı xətalara müəyyən edərəkən daha fəal davranmışlar. Cümlələrdə semantik səhvləri müəyyən edərəkən onlar əvvəlki kimi fəal ola bilməmişlər. Bunu onların tədris prosesində müəyyən qrammatik biliklərə yiyələnməsi ilə izah etmək olar. Cümlələrin semantik qatının açılmasında resipientlərin zəifliyinin əsas səbəbini adi dil daşıyıcısının dilə intuitiv yanaşmasında görmək olar. Buna görə də onlar dildə informasiyanın ötürülməsində dayanıqlığı təmin edən izafilik kimi mühüm amilə diqqət yetirməmişlər.

Eksperimentin II hissəsində tələbələrə dil materialı ingilis dilində təqdim olunmuşdur. Cümlələrin qrammatik və semantik strukturlarında məqsədli xətalara yol verilmişdir. Resipientlərə cümlələri Azərbaycan dilinə çevirmək tapşırığı da verilmişdir (bax: cədvəl 3.3).

Cədvəl 3.3

İngilis dilindən seçilmiş cümlələrin qrammatik və semantik
strukturlarının təhlilindən alınan göstəricilər

cümlələrin sayı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
tələbələrin sayı										
1	V+	Λ+	Λ?	Λ?	V-	Λ+	?+	Λ+	? ?	? ?
2	?+	Λ+	Λ+	?-	Λ+	Λ+	V+	Λ+	V+	Λ+
3	V-	Λ-	Λ+	? ?	Λ+	Λ+	Λ-	Λ+	Λ+	Λ+
4	V+	Λ-	Λ-	? ?	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	V-	Λ+
5	V+	Λ-	Λ-	V+	Λ+	V+	V+	Λ-	V-	V+
6	V+	Λ+	Λ+	Λ+	V+	Λ+	Λ+	? ?	V-	V-
7	V+	Λ+	Λ-	Λ+	Λ-	Λ+	Λ+	Λ-	? ?	Λ?
8	V+	Λ+	Λ+	Λ?	-?	Λ?	Λ?	Λ?	Λ?	Λ?
9	V+	Λ+	Λ-	? ?	Λ-	Λ+	V+	Λ?	Λ?	V-
10	V+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	V+	Λ-	V+	Λ+
11	V+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	Λ+	V+
12	V+	Λ+	Λ+	Λ	Λ?	Λ+	V+	V?	V?	?+
13	V+	Λ+	Λ+	Λ?	V+	Λ+	V+	Λ-	V+	Λ+
14	V+	Λ+	Λ-	Λ+	Λ?	Λ+	Λ+	Λ?	V+	Λ+
15	V+	Λ+	Λ+	V+	V+	V+	V+	Λ +	V+	Λ+
16	V+	Λ+	Λ+	? ?	? ?	Λ+	V?	Λ?	Λ ?	Λ +

+ - düz tərcümə V - düz -səhv tərcümə Λ - səhv ? - cavab verməyib

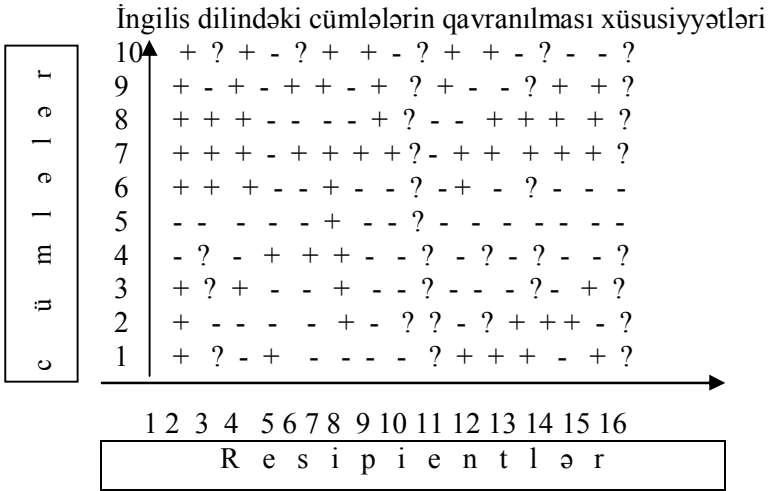
Cədvəldə tələbələrin cümlələri necə qəbul etdiklərini və Azərbaycan dilinə necə tərcümə etmək bacarıqlarını görmək mümkündür. Birinci cümləni 17 respientdən 15-i düz qavrayıb və tərcümə edib, yalnız 1 tələbə səhv tərcümə edib. Onlardan biri isə anketdə həmin cümləyə münasibətini açıqlamamışdır. /We were at the University// (Biz universitetdə idik) cümləsində hansı universitetdən söhbət getdiyi bilinmir. Cümlədə digər səhv olmadığı üçün digər tələbələrin çoxu onu düz qəbul ediblər. İngilis dilindəki digər cümlədə /He like to go to the cinema every weekend// (O, hər istirahət günü kinoya getməyi xoşlayır) cümləsində uzlaşma pozulmuşdur.

Bilərəkdən III şəxsin təkində felin sonuna şəxs sonluğu əlavə edilməmişdir. Verilmiş cümlənin tələbələr tərəfindən necə qəbul ediləcəyi bizi çox maraqlan-

dırırdı. Bəlkə, həqiqətən də, III şəxsin təkini bildirən mübtədə olduğu halda şəxs sonluğu artıq, izafi şəkildə işlənir, yəni ona ehtiyac yoxdur. Tələbələrdən 15-i onu səhv, 11-i düz tərcümə edib. Onlardan 4-ü cümləni səhv, 1-i isə tərcümə etməmişdir. /He like to go to the cinema every weekend//, /He like to going to the cinema every weekend// və ya /We like to go to the cinema every weekend//. Verilən düzəlişlərdən yalnız 1-ci variant üstünlük təşkil edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tələbələrin çoxu bu cümləni düz qavrayıb və Azərbaycan dilinə düz tərcümə ediblər. Cümlədə yol verilmiş qrammatik qayda pozuntusu resipientlərin hamısı tərəfindən asanlıqla başa düşülür. Cümlədəki redundantlıq artıqlıq kimi yox, dilin özünəməxsus incəliyi kimi qəbul edilir.

/The bird fly wherever he wants// (Quş istədiyi yerə uçur) cümləsində xəbərin şəxs sonluğu /-s/ buraxılıb. Lakin cümlənin ikinci hissəsindəki /he/ mübtədasından məlum olur ki, /the bird/-də təkdir. Cümlədəki bu məqamı 15 resipient hiss edib və onu səhv kimi qiymətləndirib. Yalnız 1 tələbə onu düz kimi qəbul edib. Sorğu iştirakçılarının yarısı cümlədəki qrammatik və semantik səhvi tuta bilməmişdir. Cümlədəki qrammatik və semantik səhvləri tapa bilməyən tələbələrin heç biri onu düzgün tərcümə edə bilməyib. /He has got five book// (Onun beş kitabı var) cümləsində ismin cəmdə olmaması ilə qrammatik qayda pozulmuşdur. Uzlaşmanın pozulmasını əksər tələbələr göstərmişdir. 3 tələbə səhvi tuta bilməyib, 3-ü isə mövqeyini bildirməyib. 16 tələbədən yalnız 1-i cümləni Azərbaycan dilinə tərcümə etməyib. Cavablar sadə formada verilmiş redundantlı cümlələri və qəsdən pozulmuş qrammatik qaydaları əksər tələbələrin asan tapa bildiklərini göstərir. Deməli, ümumi olaraq qəbul olunmuş qaydalar pozulanda cümlənin qrammatik cəhətdən qavranılmasında problem olmur, yalnız cümlədəki səhvlər qeyri-ixtiyari düzəldilir.

Eksperimentin III hissəsində tələbələrin qarşısına leksemləri necə başa düşdüklerini müəyyənləşdirmək vəzifəsi qoyulmuşdu. Cümlələrdə redundantlıq ifadə edən sözlərdən istifadə olunub. İki yüz ümumi redundant söz dil materialının içindən seçilib və cümlələrin daxilində istifadə olunaraq təqdim olunub. Tələbələrdən həmin cümlələrin tərcüməsi tələb olunmayıb, yalnız leksemləri necə başa düşdüklerini, səhv və ya düz olduqlarını göstərmələri xahiş olunub. Qrafikdə tələbələrin cavablarına diqqət yetirək.

/My fellow classmates have been to Japan several times// (Mənim keçmiş sinif yoldaşım dəfələrlə Yaponiyada olub) cümləsində heç bir qrammatik və ya fonetik səhv yoxdur. Yalnız cümlədə /my fellow classmates/ redundantdır. Ona 5 tələbə düz, 7-si səhv, 4-ü isə fikir bildirməyib. /I would like to give you a free gift for your birthday// (Mən istərdim sənə əyləncəli hədiyyə verim) cümləsində də qrammatik və fonetik səhv yoxdur. Yalnız cümlədə redundant /free gift/ söz birləşməsi olduğundan tələbələrin çoxu onu səhv kimi başa düşüblər. Resipientlər bu cümləyə bu cür dəyişikliklər edəblər: /I would like to give you a free gift for your birthday// (4 tələbə), /I would like to give you a lot of gifts for your birthday// (1 tələbə). Yalnız 1 tələbə /free/-nin altından xətt çəkmişdir, ancaq fikir bildirməmişdir. Qalan tələbələr cümləni düz kimi qəbul edəblər.

Yekunda aparılan tədqiqatın nəticələrini qısa şəkildə şərh edək:

1. Linqvistik ədəbiyyatda izafilik termininin geniş işlənməsinə baxmayaraq, onu sabit terminlər cərgəsinə (fonem, morfem, leksem, söz forması və s.) aid etmək mümkün deyildir. Təbii dildə daima iki əks meyli fəaliyyət göstərir: qüvvəyə qənaət və izafiliyin təmin edilməsi. Bu meyillərin fəaliyyəti birbaşa danışıq aktında iştirak edənlərin - danışan və dinləyənin niyyətilə bağlıdır. Danışanın, əlbəttə, fikrini ifadə etmək üçün qənaətçil vasitələr-

dən istifadə etməsi daha yaxşıdır, yəni o, qüvvə sərfinə qənaət edir. Dinlə-yən isə “perseptiv” vasitələrə qənaət edir, yəni o, mətndən mənaya keçmə-nin ən sadə yolunda maraqlıdır. İnformasiyanın izafiliyi ünsiyyətin küyə davamlığını və etibarlığını təmin edən əsas amillərindədir.

2. Tədqiq etdiyimiz məsələnin mexanizmi olduqca mürəkkəbdir və onun araşdırılması kompleks yanaşma tələb edir. Seqment vasitələrin izafiliyinin təhlilində ifadə planının və məzmun planının fərqləndirilməsi daha məqsə-dəuyğun yanaşmadır. Belə yanaşma iki cür izafiliyi fərqləndirməyə imkan verir: mütləq izafilik (ifadə və məzmun planında müşahidə edilən izafilik); kommunukativ baxımdan əhəmiyyətli izafilik. Bəzi linqvistik mənbələrdə təkrar informasiyanın nizama salınması, onun etibarlığının yüksəldilməsi, informasiyanın küy və maneələrdən müdafiəsi və ünsiyyətin səmərələşdiril-məsi kimi şərh edilir.

3. Dildəki izafiliyin danışanın birbaşa xeyrinə olmasına baxmayaraq, dilin təhlil və təsvirində o, dilçiyə xeyli çətinliklər törədir. Sözlü ifadənin dəqiq təsvirini verməyə cəhd edən dilçi həddən ziyadə izafiliyə görə heç bir mənaya malik olmayan detallar çoxluğunda itib batır. Dilçilikdə əsas metod izafi ilə izafi olmayan təzahürlərin fərqləndirilməsidir. İzafilik dilin qüsuru yox, onun mühüm xüsusiyyətidir və onsuz dil fəaliyyət göstərə bilməz.

4. Dildə seqment vasitələrin izafiliyə meyli universal səciyyə daşıyır. Dil sistemi danışıq aktında reallaşan dil vasitələrinin kifayət qədər böyük potensialına malikdir ki, bu da izafiliyi dil və danışıq nöqtəyi-nəzərdən fərqləndirməyə imkan verir.

5. İngilis və Azərbaycan dilindən seçilmiş dil materiallarının üzərində aparılmış eksperiment aşağıdakı ümumiləşdirmələri etməyə imkan verir.

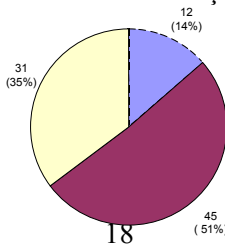
Cədvəl 1

Eksperimentin ümumi nəticələri

cavablandırmayan tələbələrin sayı	I bənd	II bənd	III bənd
		12	45

Resipientlərə təqdim olunan sualların cavablarının nisbətini aşağıdakı sxemdə daha aydın görmək mümkündür. Həmin sxemdə cavabların bir-bi-rinə nisbəti həm də faiz göstəricilərlə verilmişdir.

Sxem 1

Cədvəlin təhlili göstərir ki, təqdim olunan üç bənddən ibarət olan otuz cümləyə resipientlərin düz və səhv cavab vermələrilə yanaşı, münasibət bildirmədikləri cavablar da olub. Tələbələr tərəfindən ən az cavablandırılmayan suallar I hissənin payına düşür. Bunun əksini ingilis dilində materialın təqdim olunduğu II hissədəki materiala münasibətdə görürük. İngilis dilində qrammatik cəhətdən kobud şəkildə pozulmuş və təqdim olunan redundantlıqlar (izafiliklər) tapılıb aşkar edilmişdir. Bunu eksperimentin nəticələri də bir daha sübut edir.

Belə fikrə gəlmək olar ki, tələbələrə verilən cümlələrin doğma və ya xarici dildə olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dilində eksperimentə təqdim olunan cümlələri, yəni I hissəni tələbələr daha düzgün qiymətləndirməyə nail olmuşlar. Bunu onunla izah etmək mümkündür ki, resipientlər onlara təqdim olunan dil materialının qrammatik və semantik strukturlarında düz və səhv çalarları müəyyən etməkdə daha güclü dil bilgisi nümayiş etdirə bilmişlər. İngilis dilində təqdim olunan cümlələrin tərcüməsi və onların tərcüməsində adekvatlığın gözlənilməsində resipientlərin çətinliklərlə rastlaşdığı aşkar hiss olunur.

Eksperiment materialının III hissəsindən əldə olunan göstəricilər tələbələrədən göstərilən nəticələrin özünü doğrultmadığını göstərir. Təqdim olunan materialda eyni və ya yaxın mənalı sözlər işləndiyindən, redundantlığın aşkar edilməsi heç də bütün hallarda yüksək səviyyədə yerinə yetirilməmişdir. Deməli, eyni mənalı sözlərin təkrarən işlənməsi cümlədə səhv kimi qəbul olunmamalıdır. Əksinə, onlar, cümlələrin mənasının düzgün açılmasına köməklik göstərir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin çap olunmuş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır.

1. İngilis dilində redundantlığın ifadə vasitələri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, Mütərcim, 2009, № 3, s. 44-47

2. Dildə redundantlıq məsələsinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, Mütərcim, 2010, № 3, s. 8-11

3. Проблема избыточности в современной лингвистике // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций. М., 2010, № 5, с. 162-164

4. Redundantlığın müasir dilçilikdə tədqiqinə dair // Elmi xəbərlər. Bakı, ADU, 2010, № 5, s. 211-215

5. İzafiliyin əsas növlərinin fərqləndirilməsinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, Mütərcim, 2010, № 6, s. 9-14

6. Redundantlığın bəzi xüsusiyyətləri haqqında / Gənc tədqiqatçıların ümumrespublika elmi konfransı. Bakı, Qafqaz Universiteti, 2010, s. 563-564

7. İnformasiyanın səmərəli ötürülməsində izafiliyin rolu / Mədəniyyət-lərəarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq konfrans. Bakı, 2011, s. 211-212

8. Tətbiqi dilçiliyin bəzi məsələləri: müasir ingilis dilində izafilik haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, Mütərcim, 2011, № 2, с. 3-6

9. Проблема избыточности в современной лингвистике / Актуальные вопросы теории и практики филологических исследований. Международно-практическая конференция. М., МГУ, 2011, с. 9-11

10. К вопросу о природе избыточности // Вестник Казахского гуманитарного университета. Серия Филология, Астана, 2011, №13, с. 6-10

11. Dilçilikdə izafiliyin əsas növlərinin səciyyəsi // Filologiya məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2012, s. 28-36

ЗНАЧИМОСТЬ РЕДУНДАНТНОСТИ В ОПОЗНАНИИ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Диссертация посвящена роли редундантности при опознании английских языковых единиц, определению избыточности в семантических и структурных слоях. Основная цель работы состоит в определении основных свойств избыточности в реализации языковых единиц в потоке речи английского языка.

Исследовательская работа состоит из введения, трех частей, заключения, и перечня библиографических источников и приложений. Во введении диссертации излагаются актуальность темы, научная новизна, практическая и теоретическая значимость, цель и задачи исследования, объект и предмет, материалы и методы исследования.

Первая глава диссертации под названием “Постановка проблемы редундантности в современной лингвистике” посвящена исследованию истории проблемы. В ней избыточность изучается с точки зрения структурной и функциональной лингвистики.

Во второй главе диссертации под названием “Показатели редундантности в английском языке” исследуется проявление редундантности на фонологическом, морфологическом и синтаксическом уровнях.

Третья глава диссертации “Роль редундантности в опознании единиц английского языка” содержит результаты анализа проведенных экспериментальных исследований.

В заключении работы обобщены результаты проведенного исследования.

THE IMPORTANCE OF REDUNDANCY IN RECOGNIZING ENGLISH LANGUAGE UNITS

Summary

The dissertation is devoted to the investigation of the structural-semantic properties of redundancy. The main aim of the dissertation is to examine the role of redundancy in recognizing English language units, to determine the features of realization of the segment units in speech acts(text).

The research work consists of introduction, three chapters, summary, the list of scientific sources and supplementary material used in the dissertation.

The work also includes the results of tests and experiments carried out during the research process.

The “Introduction” deals with the subject of the work, its purpose and objectives, and defines its theoretical and practical significance. Research methods, approbation of the work are also shown in the introduction.

The first chapter entitled “About the problem of redundancy in modern linguistics” includes various views on the problem, presents the features of the investigation from structural and functional point of view and the approaches to the problem of redundancy in English linguistics.

The second chapter titled “Indicatives of redundancy in the English language” covers the analyses of the problem of redundancy from phonological, morphological and syntactical points of view.

The third chapter entitled “The role of redundancy in recognizing English language units” deals with the detailed description of the experiment aimed at the determination of the role of redundancy in recognizing English language units.

The basic results of the research work are summarized in the conclusion.

Çapa imzalanıb: 24.02.2012.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

САЯНА МОВСУМ ГЫЗЫ БАГИРОВА

ЗНАЧИМОСТЬ РЕДУНДАНТНОСТИ В ОПОЗНАНИИ ЕДИНИЦ
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

10.02.04 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2012